

137493

مؤسسة بين المللي انديشه و تمدن اسلامي
كوالا لامبور - مالزي

مؤسسة مطالعات اسلامي
دانشگاه تهران - ايران

طب الفقراء و المساكين

تأليف

ابي جعفر أحمد بن ابراهيم بن أبي خالد بن الجزار القيرواني

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	137493
Tas. No:	615 CE 2.K

(المتوفى سنة ٣٤٩ هـ / ٩٧٩ م)

تحقيق

د. وجيهة كاظم آل طعمة

قدم له بالفارسية و الانجليزية
الدكتور مهدي محقق

طهران ١٣٧٥ هـ ش / ١٩٩٦ م

مجموعه اندیشه اسلامی

(الفکر الاسلامی)

۷

متون و مقالات تحقیقی و ترجمه

انتشارات

مؤسسه مطالعات اسلامی دانشگاه تهران

و

مؤسسه بین المللی اندیشه و تمدن اسلامی مالزی (ایستاک)

کوالا لامپور - مالزی

زیر نظر

دکتر مهدی محقق

مدیر مؤسسه مطالعات اسلامی
دانشگاه تهران

دکتر سید محمد نقیب العطاس

مؤسس و مدیر
ایستاک

۲۰۰۰ نسخه از چاپ اول کتاب طب الفقراء و المساکین

با همکاری دفتر نشر میراث مکتوب و معاونت امور فرهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

و همکاری فنی انتشارات سینانگار

در چاپخانه دانشگاه تهران چاپ شد.

چاپ مجدد و ترجمه و اقتباس از این کتاب منوط به اجازه کتبی مؤسسه مطالعات اسلامی است.

شابک ۸-۰۲-۵۵۵۲-۹۶۴

بها: ۷۰۰۰ ریال

مجموعه اندیشه اسلامی

(الفکر الاسلامی)

زیر نظر

دکتر مهدی محقق   دکتر سید محمد نقیب العطاس

۱. الشکوک علی جالینوس، محمد بن زکریای رازی، با مقدمه فارسی و عربی و انگلیسی، به
اهتمام دکتر مهدی محقق، تهران ۱۳۷۲ ه.ش/ ۱۴۱۳ ه.ق.

۲. بیان الحق بضممان الصدق (العلم الالهی)، ابوالعباس فضل بن محمد اللوکری، با مقدمه عربی،
به اهتمام دکتر ابراهیم دیباجی، تهران ۱۳۷۳ ه.ش/ ۱۴۱۴ ه.ق.

۳. الاسؤلة والاجوبة، پرسشهای ابوریحان بیرونی و پاسخهای ابن سینا درباره طبیعت جهان،
به انضمام پاسخهای مجدد ابوریحان و دفاع ابوسعید فقیه معصومی از ابن سینا، به اهتمام
دکتر مهدی محقق و دکتر سید حسین نصر، کوالا لامپور ۱۳۷۴ ه.ش/ ۱۴۱۶ ه.ق.

۴. درآمدی بر جهان‌شناسی اسلامی، دکتر سید محمد نقیب العطاس، (ترجمه فارسی) با مقدمه
دکتر مهدی محقق در شرح حال نویسنده، تهران ۱۳۷۴ ه.ش/ ۱۴۱۶ ه.ق.

۵. جراحی و ابزارهای آن، ابوالقاسم خلف بن عباس زهراوی، ترجمه فارسی بخش سی‌ام
کتاب التصریف لمن عجز عن التألیف، به اهتمام استاد احمد آرام و دکتر مهدی محقق،
تهران ۱۳۷۴ ه.ش/ ۱۴۱۶ ه.ق.

۶. اسلام و دنیویگری، دکتر سید محمد نقیب العطاس، ترجمه فارسی از استاد احمد آرام، با
مقدمه دکتر مهدی محقق در شرح حال نویسنده، تهران ۱۳۷۵ ه.ش/ ۱۴۱۷ ه.ق.

۷. طب الفقراء و المساكين، ابن جزّار قیروانی به‌اهتمام دکتر وجیهه کاظم آل طعمه، با مقدمه فارسی و انگلیسی از دکتر مهدی محقق، تهران ۱۳۷۵ ه.ش.

۸. مراتب و درجات وجود، دکتر سید محمد تقیب العطّاس، ترجمه فارسی از دکتر سید جلال الدین مجتبیوی با مقدمه دکتر مهدی محقق در شرح حال نویسنده، تهران ۱۳۷۵ ه.ش / ۱۴۱۷ ه.ق.

پیشگفتار

مؤسسه بین المللی اندیشه و تمدن اسلامی (ایستاک)^۱ رسماً در سال ۱۹۹۱ افتتاح شد. مهم‌ترین اهداف این مؤسسه عبارت است از:

تشخیص دادن و روشن گردانیدن و استوار ساختن مسائل علمی و معرفتی که مسلمانان در این روزگار با آن روبرو هستند؛ آماده ساختن پاسخی اسلامی به کوششهای معنوی و فرهنگی دنیای جدید و مکتبهای گوناگون فکری و دینی و عقیدتی؛ تبیین فلسفه‌ای اسلامی درباره آموزش و پرورش، شامل تعریف و اغراض و اهداف آموزش و پرورش اسلامی برای صورت‌بندی فلسفه‌ای اسلامی برای علم؛ تحقیق درباره معنی و فلسفه هنر و معماری اسلامی و آماده ساختن وسایل راهنمایی برای اسلامی ساختن هنرها و آموزشهای هنری؛ منتشر کردن نتیجه پژوهشها و مطالعات گاه‌به‌گاه برای پخش آنها در کشورهای اسلامی؛ تأسیس کتابخانه‌ای عالی شامل آثار سنتهای دینی و معنوی تمدنهای اسلامی و مغرب‌زمین همچون وسیله‌ای برای تحقق اغراض و اهداف یادشده.

بخش مهمی از اهداف یادشده تاکنون در مرحله‌های گوناگون آن به انجام رسیده است. مؤسسه هم‌اکنون فعالیت خود را به عنوان یک نهاد بین المللی آموزش عالی، که در آن دانشمندان و دانشجویان به پژوهش و مطالعه در الهیات و فلسفه و علوم ما بعد الطبیعه و علوم محضه اسلامی و تمدن و زبانها و بررسی تطبیقی اندیشه‌ها و مذاهب اشتغال دارند، آغاز کرده است و کتابخانه معتبری را که نشان‌دهنده رشته‌های مربوط به اغراض و اهداف مؤسسه است فراهم آورده است.

(۱) ایستاک (ISTAC) مخفف عنوان مؤسسه است:

برای این که از گذشته درس بگیریم و بتوانیم خود را از نظر روحی و فکری برای آینده مجهز کنیم باید به آثار بزرگان اندیشه‌های دینی و فکری اسلام، که بر پایه‌های مقدس قرآن کریم و سنت پیامبر اکرم (ص) نهاده شده، بازگردیم. برای این منظور یکی از وسایل اصلی برای رسیدن به اغراض و اهداف مؤسسه نشر آثار عمده دانشمندان مسلمان نامدار گذشته است همراه با تحقیق انتقادی متون آن آثار تا بتوان چهره‌های درخشانی را که نماینده اندیشه و سنتهای اسلامی گذشته‌اند به نسلهای حاضر و آینده معرفی کرد. در دسترس نهادن چنین منابعی اساس ترقی و تعالی زندگی مادی و معنوی امت مسلمان را فراهم می‌آورد.

از جمله کوششهای ما برای رسیدن به این منظور، مؤسسه مجموعه انتشاراتی را با عنوان «اندیشه اسلامی»* بنیان نهاده است که به ترجمه و بررسی‌های انتقادی متون اسلامی در موضوعات کلام و فلسفه و علوم ما بعد الطبیعه و علوم محضه اسلامی اختصاص دارد. این مجموعه تحت نظارت و اشراف من با همکاری مدبرانه پروفیسور مهدی محقق، استاد ممتاز فلسفه اسلامی در مؤسسه بین المللی اندیشه و تمدن اسلامی، قرار دارد. ما بسیار شادمانیم که به آگاهی خوانندگان ارجمند برسانیم که تاکنون شش مجلد از این مجموعه منتشر شده است و کتاب حاضر یعنی طب الفقراء و المساکین هفتمین مجلد از این مجموعه است.

از خداوند تبارک و تعالی طلب توفیق در این کار خطیر می‌کنیم و از دانشمندان و اسلام‌شناسان درخواست یاری در این امر مهم و ارزنده داریم.

پروفیسور دکتر سید محمد نقیب العطاس
مؤسس و مدیر و صاحب کرسی غزالی در
مؤسسه بین المللی اندیشه و تمدن اسلامی (ایستاک)

سرآغاز

ای نام تو بهترین سرآغاز بی نام تو نامه کی کنم باز

کتاب حاضر رساله دکتری خانم دکتر وجیهه آل طعمه است که در دانشگاه غرناطه از بلاد اسپانیا با استفاده از بورس تحصیلی مؤسسه «التقدم العلمي» کویت تحریر گردیده است. کتاب طب الفقراء، چنانکه از نام آن برمی آید، برای درویشان و مسکینان، که به علت عدم استطاعت مالی نمی‌توانند دسترسی به پزشک و داروهای دشواریاب پیدا کنند، تألیف شده است. مؤلف پیش از این کتابی در طب تحت عنوان زاد المسافر تألیف کرده که به قول خود او خبر آن در شهرها پراکنده گردیده و حکیمان اثر آن را نیکو شمرده‌اند ولی کتاب حاضر را تألیف کرده و در آن داروهایی را معرفی کرده است که با سهولت و آسانی و با مؤونت کم در اختیار تهی‌دستان و فقیران قرار می‌گیرد.

این توجه و عنایت او به فقیران و مسکینان بر اساس سنت دیرین پزشکان بوده که صناعت شریف پزشکی را در خدمت همه خلق قرار دهند و حتی جانب فقیران و تهی‌دستان را بیشتر رعایت کنند، چنانکه بقراط دعوت شاهان را با هدیه‌های فراوان نمی‌پذیرفت ولی فقیران روستاهای آن را به رایگان درمان می‌کرد و یا همچون رازی که الطب الملوکی را برای والی طبرستان نوشت و من لا یحضره الطیب را هم برای کسانی نوشت که توان رجوع به پزشک را ندارند، از این روی بود که این کتاب رازی را طب الفقراء نیز می‌گفتند.

در این سرآغاز مناسب است شرح حالی اجمالی از نویسنده کتاب، یعنی ابن جزار قیروانی یاد شود تا فارسی زبانان که نمی‌توانند از مقدمه مصحح کتاب بهره‌مند شوند آگاهی مختصر از مولف و شخصیت علمی و مقام والای او در فن پزشکی به دست آورند.

مسلمان و یهودی و مسیحی، از جمله ابن جلجل صاحب کتاب طبقات الاطباء، از آن استفاده کردند و در نتیجه، مقدمات ترجمه آن به زبان عبری به وسیله ابن تبون و به زبان لاتینی به وسیله قسطنطین افریقی فراهم گردید. از کتابهای مهم دیگر ابن جزّار یکی کتاب الاعتماد فی الادویة المفردة است که به وسیله کشیش اسپانیایی اصطفان سرقسطی به زبان لاتینی ترجمه شده، و دیگر کتاب سياسة الصیان و تدبیرهم، که در پزشکی اطفال است و به وسیله محمد حبیب الهیلة تصحیح و در سال ۱۹۶۸ در تونس طبع گردیده، و نیز کتاب المعدة و امراضها و مداواتها که به وسیله سلمان قطابه تصحیح و در سال ۱۹۸۰ در بغداد چاپ و منتشر گشته است. کتاب الاعتماد ابن جزّار مورد استفاده بسیاری از داروشناسان و پزشکان پس از او، از جمله ابن بیطار در کتاب الجامع لمفردات الادویة و زهراوی در کتاب التصریف لمن عجز عن التألیف، بوده است.

او گذشته از طب و داروشناسی به مسائل تاریخی و فن تاریخ عنایت و توجه داشته و کتابهایی در این زمینه تألیف کرده است؛ از جمله: التعریف بصحیح التاریخ، که در آن از دانشمندان زمان خود و احوال آنان یاد کرده، که مورد استفاده دانشمندانی همچون یاقوت حموی در معجم البلدان قرار گرفته است، و دیگر تاریخ الدولة که در آن از تاریخ دولت فاطمیان مصر از ظهور عبیدالله المهدی و انتشار دعوت او در آفریقا و سقوط دولت بنی الاغلب یاد کرده، که مورد استفاده دانشمندانی همچون مقریزی در اتعاظ الحنفاء باخبار الخلفاء قرار گرفته است، و نیز عجائب البلدان که در جغرافیای شهرهاست، که ابن بیطار در ذیل ماده «زمرد» از آن نقل قول کرده و کتاب الاحجار او که تیفاشی در کتاب ازهار الافکار فی جواهر الاحجار از آن بهره فراوان برده است.

حسن حسنی عبدالوهاب در ورقات عن الحضارة العربية بافریقة التونسية، که در سال ۱۹۶۴ در مکتبه المنار تونس چاپ شده، سی و هفت کتاب و رساله از ابن جزّار یاد می‌کند و اطلاعات فراوانی به خوانندگان تقدیم می‌دارد. و نیز محمد حسن نوفلیه در مقاله خود تحت عنوان «ابن الجزّار القيروانی»، که در مجله آفاق الثقافة و التراث (چاپ دبی، مرکز جمعة الماجد، شوال ۱۴۱۴ / مارس ۱۹۹۴) منتشر شده سی و یک کتاب از او بر می‌شمارد. این دو گفتار برای خوانندگان عربی زبان بسیار سودمند است؛ چنانکه فارسی زبانان می‌توانند از مقاله «ابن جزّار» که در مجلد سوم دائرة المعارف بزرگ اسلامی، صفحه ۲۲۷، آمده بهره علمی بگیرند. در پایان بر خود لازم می‌داند از مدیر محترم دفتر نشر میراث مکتوب، آقای اکبر ابرانی، که

ابو جعفر احمد بن ابراهیم بن ابی خالد جزّار در حدود سال ۲۸۵ هجری مطابق با ۸۹۸ میلادی در قیروان از بلاد تونس در خانواده‌ای که به فن پزشکی اشتغال داشتند به دنیا آمد. او پزشکی را از پدر و عم و پزشکان همزمان خود همچون اسحق بن سلیمان آموخت. زادگاه او، قیروان، در آن زمان مرکز مهمی از علم و ادب به شمار می‌آمد، خاصه که ابراهیم دوم از دودمان بنی الاغلب در شهر رقاده نزدیک قیروان بیت الحکمه‌ای به تقلید از بیت الحکمه مأمون خلیفه عباسی تأسیس کرده و در آنجا کتابهای نفیس و آلات و ابزار رصدی را گرد آورده بود که مورد استفاده دانشمندان قرار می‌گرفت.

ارباب تراجم ابن جزّار را به داشتن حافظه‌ای قوی و اطلاع کامل بر پزشکی و خوش فهمی ستوده‌اند و گفته‌اند که او در دهلیز خانه خود محلی را برای بیماران معین ساخته و در همانجا بخشی را اختصاص به داروخانه داده بود که غلام او «رشیق» داروها و معجون‌ها و مرهم‌ها را برای بیماران آماده می‌ساخت و چون از مال و مکننت فراوان برخوردار بود بیشتر داروها را به رایگان بین فقیران و مسکینان توزیع می‌کرد. او خود را از ارباب زر و زور دور می‌داشت و در مواقع فراغ به عبادت می‌پرداخت، از همین جهت است که قاضی صاعد اندلسی، در کتاب طبقات الامم او را با صفاتی همچون «حسن المذهب»، «فاضل السیره»، «صائنا للنفس» و «معتصماً عن الملوک» ستوده و مالکی، در ریاض النفوس، او را متمایل به مذهب تشیع و مخالف اهل سنت یاد کرده است. و این که او کتابی در تاریخ دولت شیعی در آفریقا تألیف کرده و با برخی از افراد خاندان خلفای فاطمی مصر در ارتباط بوده این نظر را تأیید می‌کند و شاید همین امر موجب شده است که اصحاب طبقات و ارباب تراجم عنایتی به شرح احوال و ضبط آثار او نورزیده‌اند. با وجود این، آثار او از شهرت بسیار برخوردار گشته چنانکه کشاجم، شاعر مشهور، که دیداری هم از آفریقا نداشته، کتاب معروف او زاد المسافر را چنین ستوده است:

أبا جعفر أبقیت حیا و میتا   مفاخر فی ظهر الزمان عظاما
رایت علی زاد المسافر عندنا   من الناظرین العارفين زحاما

ابن جزّار متجاوز از هشتاد سال عمر کرد و، به نقل ابن العذاری مراکشی، در کتاب المغرب، در سال ۳۶۹ از دنیا رفت. از شاگردان او ابو حفص ابن بریق اندلسی است که در قیروان نزد او پزشکی را آموخت و سپس کتاب او زاد المسافر را به اندلس آورد و گروهی از پزشکان